

Sociale en economische betekenis van de abdij van Grimbergen in de ontwikkeling van de lokale samenleving (17de-18de eeuw)¹⁾

Abdijen en heel wat kapittelkerken beschikten over omvangrijke domeinen die op de ontwikkeling van het economisch en sociaal leven van de regio een belangrijke impact hebben gehad. In de Zuidelijke Nederlanden was de overheersende rol van de geestelijkheid op het vlak van het grondbezit typisch voor Brabant. Geestelijke instellingen beschikten over 30% van het grondbezit in het Hageland en Haspengouw en over meer dan de helft ten westen van Brussel. In Vlaanderen lagen de verhoudingen lager, dit is een vierde en minder. Om na te gaan wat de verdeling van het grondbezit voor invloed heeft gehad op het leven binnen de dorpen werd als voorbeeld de abdij van Grimbergen genomen. Deze abdij die meer dan achthonderd zestig jaar geleden werd gesticht, ligt in de kern van de gemeente op de weg van Vilvoorde naar Dendermonde, de vroegere handelsweg naar Keulen, op een 10-tal kilometer van Brussel in een zeer vruchtbare landbouwstreek. Binnen het politieke en economische leven van de streek hebben de premonstratenzer abdijen in het algemeen en deze van Grimbergen in het bijzonder een niet onaanzienlijke rol gespeeld²⁾. Als lid van de Staten van Brabant konden ze menige beslissing die voor de abdijen en/of de clerus ongunstig was, ongedaan maken. Hun invloed konden ze ook vanuit de basis laten gelden. Daar ze het patronaat hadden over verschillende kerken konden de Witheren door de parochiepriester die ze leverden een belangrijke rol spelen in de beïnvloeding van de bevolking. Een preek om de gelovigen aan te zetten tot gebeden voor de vrede of voor de overwinning kon gemakkelijk uitgroeien tot de mobilisatie van de massa ter ondersteuning van de verder haast onbekende vorst. De

¹⁾ Gebruikte afkortingen: AAG: *Afdeling Agrarische Geschiedenis*; AG: *Abdijarchief Grimbergen*; ESB: *Eigen Schoon en de Brabander*; (N)AGN: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, nieuwe uitgave.

²⁾ R. VAN UYTVEN, *De premonstratenzerabdijen en de politiek in de Nederlanden*, in *De Glans van Prémontré. Oude kunst uit de Witherenabdijen der Lage Landen*. Tentoonstellings-catalogus. Abdij van Park-Heverlee, 15 sept.-11 nov. 1973. Heverlee, 1973, p. 47-62. — Id., *De Premonstratenzers in het sociaal-economisch leven der Nederlanden*, in *ibidem*, p. 63-74.

pastoor kon echter ook zijn parochianen opzetten tegen regeerders die de rechten van de kerk en godsdienst met de voeten traden. Een voorbeeld: de meeste premonstratenzer prelaten waren reeds lang voor de komst van Alva in de Nederlanden gekant tegen de Spaans gezinde partij van Granvelle. Onder hen bevonden zich ook de abten van Grimbergen, Gerard van Campenhout en Antoon van Oyenbrugge die duidelijk partij kozen voor Willem van Oranje³). De vader van Antoon van Oyenbrugge was als drost vertegenwoordiger van baanderheer Oranje. Willem van Oranje was bovendien een van de Heren van Grimbergen. Druk vanuit het koninklijk hof, van paus Gregorius XIII en van het Generaal Kapittel van de orde van Prémontré brachten dat verzet aan het wankelen. Later zouden Jozef II en de Franse bezetters de mogelijkheden van de abdijen tot hun schade ondervinden.

Wat de abdij van Grimbergen betreft kan worden vastgesteld dat tegen het begin van de 14de eeuw de essentie van het domein vastlag⁴). Het dotatiegoed van een 216 bunder of een 196 ha, waarover de prille abdij van bij haar stichting kon beschikken en dat in de onmiddellijke omgeving van het kloostergebouw was gelegen, werd in de twee daaropvolgende eeuwen door schenkingen, ruilingen en aankopen uitgebreid tot de 1700 bunder of 1.550 ha. die werden beschreven in een eerste algemeen overzicht dat werd opgesteld in 1307: het '*registrum omnium nostrorum bonorum ...*'⁵). Het domein bleef tot het einde van de 18de eeuw nagenoeg onveranderd. In een opname van de bezittingen uit die periode werden nog 1.531 ha beschreven. De voornaamste bron van inkomsten is voor de abdij steeds die uit de domeingoederen gebleven. In een jaar als 1755 dat vanuit landbouweconomisch standpunt niet als gunstig kan worden omschreven, trok de abdij nog steeds 69,2% van haar inkomsten uit het verpachten van haar landerijen en pachthoven. De andere inkomsten voor dat jaar kunnen als volgt worden opgesplitst: 23,1% kwam uit inkomsten uit tiendrechten en 7,7% uit renten, cijzen en de verhuur van huizen, molens en vijvers. Het totaal van de

³) E. VALVEKENS, *Antoon van Oyenbrugge, prelaat der abdij van Grimbergen*, in *Analecra Praemonstratensia*, IV (1928), p. 45-63.

⁴) F. DAELEMANS, *De vorming van het domein van de norbertijnerabdij van Grimbergen (vanaf haar stichting tot ongeveer 1300)*, in *ESB*, LXI (1978), p. 48-62 en 287-309.

⁵) AG, III, 61. Zie voor het register F. DAELEMANS, *Grimbergse bronnen voor de studie van de pachtprizen in Brabant in de 13e-17e eeuw*, in *ESB*, LV (1972), p. 337-343. — ID., *Bronnen voor de studie van de pachtprizen in Brabant (13de-17de eeuw). Het archief van de abdij Grimbergen*, in *Economische geschiedenis van België. Behandeling van de bronnen en problematiek. Handelingen van het colloquium te Brussel, 17-19 dec. 1971*. Brussel, 1972, p. 389-396.

inkomsten bedroeg in het slechte jaar 1755 nog 32.562 grote Brabants. In een gunstiger jaar als 1778 haalde men een opbrengst van 56.944 grote of drievierde meer⁶⁾.

Hoe heeft de abdij haar bezittingen kunnen vergaren, wie waren de schenkers en hoe evolueerde de motivatie en de mentaliteit van deze laatsten⁷⁾. Een antwoord hierop kan worden bekomen door een zorgvuldige analyse van alle oorkonden die betrekking hebben op de vorming van het domein. Daar het domein rond 1300 reeds was gevormd, kunnen we ons tot die periode beperken. In het archief van de abdij, dat vrij behoorlijk werd bijgehouden, konden voor de periode 1128-1300 een tweehonderd acten worden samengebracht die niet minder dan 220 schenkingen en/of aankopen vermelden. 90% van die acten dateren uit de 13de eeuw. De evolutie van die aanwinsten weerspiegelt het karakter van de abdij die werd gesticht door de plaatselijke heren, nl. de familie van de Berthouts. Haar voornaamste rijkdom heeft de abdij te danken aan die familie. Aanvankelijk bestonden de schenkingen nog uit 'praedia', maar de verarming van de landadel die in de 11de en vooral de 12de eeuw de omvang van haar bezit aanzienlijk had zien teruglopen, bracht mee dat nog slechts werd overgegaan tot de schenking van geïsoleerde percelen. Die goederen werden aanvankelijk gegeven als vrij goed en tevens werd gevraagd te bidden voor het zieleheil van de overleden voorouders. Later werd overgegaan tot het laten betalen van een recognitiecijs of een lijfrente. Uit de bronnen blijkt eveneens dat zeer vlug niet-adellijke personen als schenkers optraden. Een belangrijke rol hierbij speelden in het klooster tredende monniken en nonnen. De abdij werd in staat gesteld goederen van novicen te aanvaarden door een bul van paus Innocentius gegeven in april 1244.

Werd de basis van alle abdijbezit gelegd door de vele en belangrijke legaten, een wel overwogen aankooppolitiek heeft er steeds voor gezorgd dat de ontvangen gronden konden worden uitgebreid tot een groot geheel. Aldus probeerde de abdij oudere exploitatie-eenheden opnieuw samen te brengen of geheel nieuwe gebieden te ontginnen. De vorming van de meeste uithoven kan hier als voorbeeld worden aangeduid. Twee ervan willen we hier aanhalen nl. de vorming van de uithoven van Amelgem en die van Nieuwenrode.

⁶⁾ R. VAN UYTVEN en J. DE PUYDT, *De toestand der abdijen in de Oostenrijkse Nederlanden, inzonderheid der Staatsabdijen, in de tweede helft van de 18e eeuw*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis, inzonderheid van het oude Hertogdom Brabant*, XLVIII (1965), p. 68.

⁷⁾ F. DAELEMANS, *De vorming*, passim.

Te Amelgem⁸⁾ bezat de abdij in 1307 twee uithoven met een gezamenlijke oppervlakte van meer dan 140 bunder of een 128 ha. De kern van het domein bestond uit een schenking van Wouter van Campenhout, die voor 1147 zijn erfgoed aan de abdij overmaakte. Enkelen van zijn familieleden volgden dat voorbeeld. Een ander deel van het domein kocht de abdij rond dezelfde periode van de Sint-Michielsabdij te Antwerpen en van de Sint-Niklaaskerk te Brussel evenals van een zekere Wouter van Eglenghem. Dit geheel wordt in latere bronnen aangeduid als Klein-Amelgem. Verdere uitbreiding kwam er alleen via aankopen. Een nog duidelijker voorbeeld van de politiek gevolgd door de abdij vormt de geleidelijke uitbouw van een curtis te Nieuwenrode⁹⁾. De kern wordt gevormd door een schenking verkregen rond 1140 van Gerard van Wolvertem en enkele van zijn familieleden. Hun legaat bedroeg 96 bunders (88 ha). Een eerste uitbreiding gebeurde in 1170 toen Willem van Eppegem, een verwant van Gerard van Wolvertem, nogmaals een mansus en een bos schonk. Een laatste mansus werd geschonken door de zuster van Gerard in 1198-1199. Daarna trad de abdij actief op bij de uiteindelijke uitbouw van de uithoeve. In 1220 ruilde de abdij een pas verkregen bos van 11 bunder om voor een even groot bos dat dichter bij haar 'curtis' te Nieuwenrode was gelegen.

In diezelfde periode kwam de abdij eveneens in het bezit van een reeks water- en windmolens, die haar onmiddellijk na de stichting werden gegeven of die ze zelf hadden opgericht. De bevolking werd verplicht in die molens hun graan te laten malen.

Bij de exploitatie van haar domein sloot de abdij-administratie zich zeer snel aan bij de nieuwe mogelijkheden die noodzakelijk waren geworden wegens de zich wijzigende economische omstandigheden. Nog in de periode van de volle uitbreiding van het domein zag de abdij af van de rechtstreekse exploitatie. In de twaalfde eeuw waren andere grote eigenaars en de machtigste heren die over het banrecht beschikten haar hierin voorafgegaan. In 1224 verpachtte de Grimbergse abdij de bezittingen te Marke bij Edingen (prov. Henegouwen), haar oudste maar ook verst afgelegen uithof die was opgericht op de schenking van Osto van Leuven en diens erfgenamen van Mark. Het betreft hier een

⁸⁾ D.J. DELESTRE en J. LINDEMANS, *Amelgem. Het Landgoed. De Kapel. De Hoeven*, in *ESB*, X (1927), p. 129-140 en 161-198.

⁹⁾ J. VERBESSELT, *Het hof en klooster te Nieuwenrode in de XIIe en XIIIe eeuw onder Wolvertem en Meise*, in *ESB*, XLVI (1963), p. 467-487.

verpachting tegen halfwinning¹⁰). In maart 1224 kreeg een zekere Baudewijn Crumbeel dit uithof voor een termijn van twintig jaar. Als verplichting moest de pachter elk jaar één bunder mergelen en diende hij tijdens de oogst het deel bestemd voor de kanunniken in de 'curtis' van de parochie te brengen. In 1307 was 4% van de reserve verpacht, de kanunniken en de lekebroeders zelf bewerkten dan nog ongeveer 35% van hun bezittingen te Grimbergen ('ista est cultura in Grimbergis, quam propriis manibus excolimus...¹¹'). De premonstratenzers waren immers niet alleen gehouden tot het '*opus Dei*' of koorgebed, maar ook tot het verrichten van handenarbeid. Heel lang heeft de abdij zich daarna niet meer gehouden aan de rechtstreekse exploitatie van het domein en er werd stelselmatig overgeschakeld naar de onrechtstreekse exploitatie van de gronden. Hierbij werd gebruik gemaakt van de mogelijkheden die tijdpacht boden. In de 14de eeuw was de gemiddelde termijn van de pachtcontracten 15 jaar, wat overeenkomt met het algemene gebruik in Normandië. In de 15de eeuw was de gemiddelde termijn teruggebracht tot 12 jaar en in de 16de en 17de eeuw vinden we een grote variatie in de tijdsduur. In perioden van onrust met bijhorende economische onzekerheid werden de gronden voor slechts korte tijden verpacht, één tot drie jaar. Voor heel korte perioden werd dan ook opnieuw overgegaan tot rechtstreekse exploitatie van die delen van het domein die in de onmiddellijke omgeving van de abdij waren gelegen. Was de vrede bestendig en begon de bevolking opnieuw in de mogelijkheden van economische groei te geloven, dan staakte de abdij met haar landbouwactiviteiten. Alleen enkele weiden werden doorgaans niet verpacht.

Die veranderende pachttermijnen lieten de abdij toe snel in te spelen op de economische situatie. Gunstige perioden gaven aanleiding tot verhoogde pacht prijzen, reducties konden worden toegestaan in perioden van oorlog en enorme opgelopen schade ten gevolge van natuurrampen door klimatologische omstandigheden. Vooral de pachters van de grote hoeven en van de molens konden hiervan profiteren¹²). De gemiddelde

¹⁰) AG, II, Cartularium II, f° 141 v°. Zie ook F. DAELEMANS, *Peiling naar de evolutie van de landbouw te Grimbergen aan de hand van enkele pachtcontracten (13de-18de eeuw)*, in *ESB*, LIV (1971), p. 411-412.

¹¹) AG, III, 61 f° 1 r°.

¹²) F. DAELEMANS, *Pachten en welvaart op het platteland in Belgisch Brabant (15e-18e eeuw)*, in *AAG-Bijdragen* 28. *Dertig jaar Afdeling Agrarische Geschiedenis*. Wageningen, 1986, p. 173. Basisgegevens in F. DAELEMANS en F.G. SCHEELINGS, *Pachtprijzen in Brabant, 14de-18de eeuw*, ter perse in F. DAELEMANS (ed.), *Pachtprijzen en economische conjunctuur (14e-20e eeuw)*, bijlage 2.

pachtprijs voor akkerland uitgedrukt in speciën evolueerde van 49 stuivers Brabants per hectare voor de periode 1440-1464 naar gemiddeld 453 stuivers voor de periode 1770-1794. Dit is maar liefst een vernegenvoudiging van de prijs. Voor grasland, was er een toename van 58 stuivers in 1440-1464 naar gemiddeld 777 in 1770-1794 of meer dan een verdertienvoudiging van de startprijs. Weiland is dus sterker in prijs gestegen dan het akkerland, dit mede door de relatieve schaarste aan weiland dat in 1696 minder dan 10% van het grondgebruik in beslag nam¹³). Dit is zo gebleven in de volgende eeuwen. In 1832 steeg die verhouding amper boven de 10% uit. Op zichzelf zijn deze cijfers niets zeggend zolang men ze niet relateert met andere prijsgegevens uit de dagdagelijkse realiteit zoals graanprijzen voor akkerland, boterprijs voor weiland en daglonen voor beide. Op die manier komt men nader tot de wijze waarop de pachter die verhogingen in de realiteit heeft beleefd¹⁴). Tevens is na te gaan hoe groot de druk van die pachtprijs was op de opbrengst van die percelen en of de verhogingen de leefbaarheid van het platteland heeft aangetast. De resultaten worden hieronder samengevat:

Tabel. Pachtprijs per ha. van akker- en weiland uitgedrukt in rogge- en boterprijs en in daglonen, 1440-1794.

periode	akkerland		weiland		daglonen handarbeider	
	1	2	1	2	akkerland	weiland
1440-1464	4,75	32,7	5,63	38,7	27,0	31,9
1770-1794	4,73	39,1	8,11	67,0	35,4	60,7

1: deflering naar rogge/hl; 2: naar boter/kg

Bron: Basisgegevens voor de berekeningen (graanprijzen, boterprijs, daglonen): C. VAN DEN BROEKE, *Werkinstrumenten bij een historische en sociaal-economische synthese, 14de-20ste eeuw*, in *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek aangeboden aan Prof. Dr. J. Craeybeckx en Prof. Dr. E. Scholliers van de Vrije Universiteit Brussel*. Brussel, 1988, p. 266-271.

Uit die verhoudingen blijkt dat de abdijs de evolutie van de pachtprijzen voor akkerland steeds heeft gekoppeld aan die van de roggeprijs. Om één hectare akkerland te pachten diende de Grimbergenaar zowel in het midden van de 15de eeuw als op het einde van de 18de eeuw de

¹³) S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-agrarische structuren. Grimbergen in de 18de eeuw*. Brussel, 1985, p. 49, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling VUB).

¹⁴) Meer in detail terug te vinden in F. DAELEMANS, *Pachten en welvaart*, p. 174-178.

tegenwaarde van 473 à 475 liter rogge te betalen. Uitgedrukt in het dagloon van een handarbeider/dagloner steeg de prijs van een hectare akkerland van 27 werkdagen in het midden van de 15de eeuw naar 35 werkdagen op het einde van de 18de eeuw. Hieruit blijkt dat voor de pachter van de abdij die over overschotten voor de markt kon beschikken de pacht nagenoeg gelijk gebleven is, voor de dagloner echter volgde de abdij een negatieve pachtprijspolitiek. De lonen hebben de algemene prijzevolutie slechts van op afstand gevolgd. Gunstige pachtprizen voor dagloners konden slechts voor twee korte perioden worden aangeduid, nl. het begin van de 17de en van de 18de eeuw. Dit waren perioden waarin de grondeigenaars zich inspanden om na de oorlogsverwoestingen hun landerijen weer in de oorspronkelijke staat terug te brengen en waarin de demografische druk het zwakst was. De achttiende eeuw was aldus voor de kleine boeren en de dagloners geen gelukseeuw. Zij waren genoodzaakt werk te zoeken bij de grote pachters en andere vormen van inkomsten op te zetten. In het Brabantse is echter de huisnijverheid niet tot grote ontplooiing gekomen¹⁵). Omdat het moeilijker werd een zelfstandig bestaan op te bouwen, moesten velen dan ook langer bij de ouders blijven inwonen waardoor de gemiddelde leeftijd bij het eerste huwelijk omhoog ging en het aantal definitief-celibatairen steeg. Aldus ontstond op het platteland een grote groep van jongeren die onvermijdelijk het leger van de plaatselijke (semi)werklozen aanvulde. Weiland pachten lag nog minder in het bereik van de dagloner. Voor één hectare weiland betaalde men in 1440-1464 het equivalent van 32 werkdagen, op het einde van de 18de eeuw was dat reeds 61 werkdagen of ongeveer het dubbele. Uitgedrukt in kilogrammen boter steeg de pacht van 39 kg tot 67 kg. Deze stijging wordt mede bepaald door de daling van de boterprijs ten opzichte van de graanprijs.

Nu we weten dat de abdij een politiek voerde in het voordeel van haar grote pachters is het nodig te weten hoe de abdij haar grondbezit heeft ingedeeld. Beschikte zij in hoofdzaak over grote domeinen die ze in blok verpachtte, of had de abdij haar bezittingen onderverdeeld in vele kleinere percelen waardoor meer personen in aanmerking konden komen om ze te pachten¹⁶). In de 18de eeuw was menig lekenheer tot

¹⁵) G. LEENDERS, *De beroepsstructuur op het platteland tussen Antwerpen en Brussel (1702-1796)*, in J. CRAEYBECKX en F. DAELEMANS (eds.), *Bijdragen tot de geschiedenis van Vlaanderen en Brabant. Sociaal en economisch*. Brussel, 1983, p. 167 e.v.

¹⁶) E. SCHOLLIERS (m.m.v. F. DAELEMANS), *De conjunctuur van een domein: Herzele 1444-1752*. (Herzele-dossier 8). Brussel, 1981, p. 50.

die opsplitsing overgegaan. De pacht prijs van kleinere percelen lag gemiddeld meer dan 60% hoger dan deze van percelen groter dan één hectare¹⁷⁾. Om op die vragen een antwoord te vinden hebben we een analyse gemaakt van het grondbezit binnen de parochie van Grimbergen en van de structuur van de bedrijven. Ongeveer twee vijfde van haar grondbezit was in dat dorp gelegen¹⁸⁾. In 1696 hadden de geestelijke instellingen 35% van de Grimbergse landbouwgrond in hun bezit. Daarvan werd meer dan 88% verpacht. De adel, die ongeveer 30% van de oppervlakte van de gemeente bezat, gaf 67% van haar bezit uit in pacht en de derde stand nog meer dan 60%. Zijdelings willen we hier aanduiden dat in 1832 het bezit van de geestelijke instellingen was teruggebracht tot amper een half procent, dit ten gevolge van de massale verkoop van het door de Franse bezetter geconfisqueerd goed. Dat grondbezit werd, zoals we reeds hoger hebben aangeduid, gevormd door grote aaneengesloten percelen grond. De percelen op zichzelf waren gemiddeld vier à vijfmaal groter dan deze van de derde stand. De gemiddelde oppervlakte van de 244 percelen van de abdij bedroeg 2,95 ha, voor de 449 percelen van de derde stand was dat slechts 0,63 ha. De adel beschikte over 321 percelen die gemiddeld 2,1 ha groot waren. De verdeling van het bebouwde land volgde in grote lijnen dat van het algemeen grondbezit. Alleen de bossen, die op weinig na het monopolie van de geestelijkheid waren, vormden hierop een uitzondering. De geestelijkheid bezat 97% van de Grimbergse bossen. Die situatie is nog een uitloper van de wijze waarop de abdij in de 13de eeuw door aankopen haar bezittingen heeft weten uit te breiden ten nadele van de adel. De geestelijkheid heeft na de 13de eeuw bijna iedere ontginning vermeden. Alleen de grondnood, die in de 18de eeuw is ontstaan, heeft haar ertoe aangezet tussen 1696 en 1762 ongeveer 100 ha bos te laten rooien om te laten transformeren tot nieuw te ontginnen akkerland¹⁹⁾. Verdeelt men het bezit van de abdij dan bekomt men 57% akkerland, 26% bos en 6,5% weiland. De rest bestond uit gebouwen, boomgaarden, vijvers, etc. De abdij had nagenoeg niet geïnvesteerd in huizen gelegen binnen het dorp. Die vastgeroeste eigendomsstructuur heeft meegebracht dat de Grimbergse landbouw wordt gekenmerkt als weinig dynamisch, wat toelaat besluiten te trekken die geldig zijn voor langere

¹⁷⁾ Zie de vergelijkende prijzevolutie in F. DAELEMANS en F.G. SCHEELINGS, *Pachtprijzen in Brabant*, bijlage 2.

¹⁸⁾ S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-agrarische structuren*, p. 72.

¹⁹⁾ S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-agrarische structuren*, p. 50.

perioden. De uitzichtloze versnippering van de grond in Binnen- en Zuid-Vlaanderen is volledig aan grote delen van het westelijk gedeelte van Vlaams-Brabant en meer in het bijzonder aan Grimbergen voorbijgegaan. De invloed van de politiek van de abdijen door het verpachten van gronden in grote blokken heeft hierbij geen onbelangrijke rol gespeeld.

De landbouw werd te Grimbergen gedomineerd door de grote bedrijven²⁰), dit zijn bedrijven groter dan 15 ha. Nagenoeg 15% van alle landbouwbedrijven hadden zulke omvang. Daartegenover stond dat 54% als dwergbedrijf, kleiner dan 2 ha, kan worden omschreven. De kleine bedrijven (2 tot 5 ha) vormden slechts één vijfde van het geheel. In een aangrenzend dorp als Humbeek, waar de invloed van de abdij nagenoeg nihil was en het landbouwareaal nagenoeg volledig in handen was van de lokale heer, lagen de verhoudingen totaal anders: driemaal meer kleine bedrijven dan dwergbedrijven. Voor de middelgrote bedrijven (5 tot 15 ha) was een nagenoeg gelijk aandeel te noteren. Een 70% van de Grimbergse landbouwoppervlakte werd door de grote landbouwers bewerkt en dit aandeel wijzigde zich in de loop van de 18e eeuw nagenoeg niet²¹). Tweeëntwintig bedrijven bewerkten alleen al meer dan de helft van de totale beschikbare landbouwgrond. Ook het percentage van de dwergbedrijven bleef rond eenzelfde waarde van 2 tot 3% schommelen. Anders was het gesteld met de kleine (1 à 3 ha groot) en middelgrote (3 à 5 ha groot) bedrijven. Na een behoud van het evenwicht tot het midden van de 18de eeuw verschoof tussen 1762 en 1797 het zwaartepunt van de middelgrote bedrijven naar de kleine bedrijven. De gronden van die boerderijen bestond te Grimbergen in hoofdzaak uit pachtgronden. In 1696 werd meer dan drie vierde van de oppervlakte gehuurd en dat aandeel liep nog verder op om in 1846 meer dan 80% te bedragen. In 1696 waren slechts 44 bedrijven of 18% in volledige eigendom van de exploitant. Dit houdt in dat de overige 82% van de bedrijven (197) geheel of gedeeltelijk bestond uit pachtgronden. Deze waren als volgt verdeeld: nagenoeg een derde had een gemengde vorm en meer dan de helft waren volledige pachtbedrijven. Van de dwergbedrijven waren een derde eigengeërfde bedrijven, van de grote

²⁰) Zie F. DAELEMANS, *Onderzoek naar de omvang en de samenstelling van de huishoudens te Grimbergen en in Midden-Brabant op het einde van de 18e eeuw*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XII (1981), p. 264-265 — S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-agrarische structuren*, p. 91 ev.

²¹) S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-agrarische structuren*, p. 97.

was dat geen enkel. Wanneer we de verhoudingen nagaan tussen de oppervlakte van de gepachte en eigen gronden van de landbouwbedrijven zien we een sterk toenemend belang van de gepachte gronden in de richting van de kleine naar de grote bedrijven. Bij de grote bedrijven bedroeg het aandeel van de gepachte gronden zelfs 94% waar het voor de kleine bedrijven nog drie vierde bedroeg en voor de dwergbedrijven nagenoeg 70%. De economische invloed van de abdijs op de plaatselijke bevolking was dus zeer aanzienlijk. Direct of indirect zorgde ze er ook voor dat de sociale stabiliteit binnen de gemeenschap werd behouden, maar ook de grote spanning, die er bestond tussen de basis en de top. Immers, zij die in staat waren zich door het pachten van een economisch rendabel bedrijf op te werken tot de elite van de toenmalige samenleving, waren vrij beperkt in aantal. De pachters van de abdijs wilden dit zo houden, daar ze genoten van het statuut van meisenier van de heren van Grimbergen²²). Meiseniers genoten van een speciale bescherming zowel op het vlak van het recht, de fiscaliteit als de aard van de te leveren arbeidsprestaties. Ze betaalden geen heerlijk recht en geen dodehandsrecht. Tevens waren ze vrij van het betalen van tolrechten in heel het hertogdom Brabant. Criminele misdrijven waarop de doodstraf of verminking als straf stond, konden alleen behandeld worden voor de schepenen van Grimbergen. Zowel in 1696 als in 1796 werd een 12% van de bevolking aangeduid als pachter²³). In 1696 was 82% landbouwer-dagloner. Honderd jaar later was dat nog 60%. Het andere deel van de beroepsbevolking was gedwongen of niet buiten de landbouw tewerkgesteld in de beroepstakken van de nijverheid en de dienstensector. De beperkte uitbreiding van het areaal maakte het immers onmogelijk het aantal bedrijven voldoende te laten toenemen. Vergelijken we de sociale pyramide van Grimbergen met deze van Humbeek dan blijkt dat die van Humbeek een zeer regelmatig verloop vertoonde: een brede basis gaat langzaam over naar een smalle top. Te Grimbergen bestond er zoals uit de vermelde beroepsopgave blijkt, een groter sociaal onderscheid. De basis is zeer breed (70% van de belasting betalende bevolking). Daarop kwam een smalle bovenbouw. De top liep dan weer breed uit. Dit had ook tot gevolg dat in de tweede helft van de 18de eeuw de bevolkingsgroei te Grimbergen sterk daalde en zelfs stagneerde. Deze evolutie vertoont een tegengesteld beeld met het

²²) Zie over meiseniers: J. Lindemans, *Van Meiseniersbloed*, 252 p.

²³) S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-agrarische structuren*, p. 69.

algemeen Brabants gemiddelde dat een veel sterkere stijging kende in de tweede helft van de eeuw²⁴). Economische onmogelijkheid zorgde ervoor dat de leeftijd bij het eerste huwelijk te Grimbergen vrij hoog lag²⁵). Op dertigjarige leeftijd was op het einde van de 18de eeuw nog 62% van de mannen en 44% van de vrouwen ongehuwd. Vooraleer ze 35 waren geworden, was dit aandeel teruggevallen tot 29% voor de mannen en 22% van de vrouwen. Het hoge aantal weduwen en weduwnaars wijst erop dat de kansen op een tweede huwelijk miniem waren. Dit was meer het geval voor vrouwen dan voor mannen. Het aandeel ongehuwden vertoonde een beeld dat overeenstemde met het Brabantse gemiddelde: een 15% van de mannen en 7,4% van de vrouwen²⁶). Het lagere cijfer voor de vrouwen wordt verklaard door de sterkere emigratie van vooral oudere vrouwen naar de steden²⁷). Voor alleenstaande vrouwen was het immers onmogelijk zich op het platteland economisch te handhaven. In een stad als Brussel waren in 1796 driemaal meer vrouwen dan mannen ingeschreven als dienstpersoneel. Bij de mannen daarentegen zag men een vlucht naar de steden op jongere leeftijd. Verondersteld wordt dat jonge mannen naar hun dorp terugkeerden tegen de periode dat ze in het huwelijk traden en/of het ouderlijk bedrijf konden overnemen.

Via de armentafel (Heilige Geesttafel), die onder de abdij ressorteerde werd voor de armen geijverd. De H. Geestmeesters zorgden voor een tafel in de kerk waarop het brood van de noodlijdende werd neergelegd. Tot het midden van de 18de eeuw zorgde een hondeslager ervoor dat de honden uit de kerk werden gehouden. De rekeningen van de armentafel werden evenwel afzonderlijk van die van het abdijbeheer gehouden²⁸). Op cultureel vlak heeft de abdij een voornamelijk rol gespeeld. Het volstaat hier te spreken over religieuzen als Gregorius van Wemmel, Jan van de Steen, Thomas Kempen, Filips van der Masen en Daniel Bellemans²⁹), die de abdij alle eer aandeden door hun bijdragen op

²⁴) C. BRUNEEL, *La mortalité dans les campagnes: le duché de Brabant aux XVIIe et XVIIIe siècles. Cartes et graphiques*. Leuven, 1977, p. 47*.

²⁵) F. DAELEMANS, *Huishoudens te Grimbergen*, p. 271-273.

²⁶) F. DAELEMANS, *Huishoudens te Grimbergen*, p. 272.

²⁷) F. DAELEMANS en K. VAN HONACKER, *Het Brussels dienstpersoneel in 1796, in Arbeid in Veelvoud. Een huldeboek aangeboden aan Prof. Dr. J. Craeybeckx en Prof. Dr. E. Scholliers van de Vrije Universiteit van Brussel*. Brussel, 1988, p. 161-171.

²⁸) Terug te vinden in het abdijarchief onder de verwijzing: Klasse VII, rekeningen van de Tafel van de H. Geest.

²⁹) Over Bellemans zie: D.J. DELESTRE, *Enige nota's over oude dichters uit Meise en Grimbergen*. Daniel Bellemans, in *ESB*, XVI (1931), p. 138-139. Algemeener zie L. GOOVAERTS,

geschiedkundig, muzikaal en literair gebied. Voor ons doel is het belangrijker na te gaan wat dit heeft bijgebracht voor de locale bevolking. Rond 1600 konden te Grimbergen alleen de heel rijke mensen lezen en schrijven. In sommige rijke families o.a. bij drost Longin, was er een huisleraar of précepteur, meestal een priester. De armen waren aangewezen op de onderwijsmogelijkheden, die door de armentafel werden geboden. Te Grimbergen had de abt zijn gezag, wat de benoemingen in het onderwijs betrof, aan de pastoor, een lid van de orde, overgedragen. Vanaf 1545, de oudst bewaard gebleven rekening van de H. Geest-tafel³⁰), komt een post voor van een perceel land dat de onderwijzer in huur had en waarvoor hij vrijstelling van cijns en tiend had bekommen omdat hij de arme kinderen onderwees. Op 6 december 1611 werd een wever uit Londerzeel, Andreas Peeters, als schoolmeester van Grimbergen aangesteld. Hij verbond er zich toe om de jongens en meisjes te leren lezen en schrijven alsook hun de catechismus en de gebruiken van de rooms-katholieke Kerk bij te brengen. Hij verplichtte er zich verder toe op het voorgeschreven uur in de school aanwezig te zijn en altijd een voorbeeld te zijn van beleefdheid en ernst. Het onderricht was kosteloos voor het gewone volk; welstellende burgers betaalden 1 pond schoolgeld. Ondanks deze inzet van de Tafels van de Heilige Geest bleef op het einde van de 18de eeuw de alfabetisatiegraad te Grimbergen, waar het aandeel van de middengroep slechts één derde van de bevolking uitmaakte, ver beneden die van Humbeek, waar het aandeel van die bevolkingsgroep twee derde bedroeg³¹). Tweehonderd jaar onderwijs heeft voor de bevolking weinig bijgebracht. In 1800 kon eveneens slechts de rijkere bovenlaag lezen en schrijven. De massa van keuters of kleine boeren waren er op intellectueel gebied niet beter aan toe dan hun verre voorouders.

Uit deze enkele evolutieschetsen van de activiteiten ontplooid door de kanunniken van Grimbergen, blijkt dat die een essentiële invloed hebben gehad op de Grimbergse leefgemeenschap. Een behoudsgezinde politiek bracht mee dat het landschapsbeeld nagenoeg onveranderd bleef. De ontginning van de abdijbossen was de enige wezenlijke verandering in het landschap. In 1832 was de structuur van de percelering nog dezelfde

Dictionnaire bio- bibliographique des écrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré. Brussel, 1900-1916, 4 delen.

³⁰) AG, Klasse VII, Rekening 1546.

³¹) F. DAELEMANS, *Huishoudens te Grimbergen*, p. 265-266.

van 1696. De huizen lagen nog steeds in de valleien, de weiden en de bossen strekten zich nog steeds langs de beken uit. Het toppunt van stagnatie in het Grimbergse landschap is wel merkbaar in het wegnenot, dat op de aanleg van de provinciale weg tussen Vilvoorde en Aalst na, exact even lang gebleven was³²). Alleen het woningenbestand kende een aanzienlijke uitbreiding.

Dit gebrek aan duidelijke ontwikkeling heeft zijn invloed gehad op het totaal van de bevolking dat een beperkte toename kende. Weinig ruimte bleef over voor sociale promotie binnen de Grimbergse gemeenschap. De abdij en de heersende landbouwstructuur lieten daarvoor geen ruimte. Alleen een radicale politiek gevoerd door het Franse Bewind, dat de abdijsgoederen had geconfisqueerd, kon daarin enige verandering brengen. Maar, uit de verkoopcijfers van het grondbezit van de abdij blijkt dat de Grimbergenaars zelf daarvan niet hebben kunnen profiteren om zich sociaal op te werken. Slechts 1% of amper 4 ha werd door hen gekocht. Stedelingen (Brussel, Parijs, Luik, Mechelen, Vilvoorde en Aalst) daarentegen kochten meer dan 375 ha of 89% van de verkochte gronden³³).

Kerkstraat 243

Frank DAELEMANS

B-1851 Grimbergen

³²) S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-agrarische structuren*, p. 55.

³³) S. MERGAERTS, *Landschaps- en sociaal-geografische structuren*, p. 85. J. WILLEMS, *Inleidend hoofdstuk*, in *Uit het verleden van Grimbergen door Daniël J. Delestré*. Bewerkt en geannoteerde uitgave door leden van 'Eigen Schoon', dl. II, Grimbergen, 1987, p. XVII-XXI.